

BARBARA STAŃDO-KAWECKA

ZAŁOŻENIA MODELOWE I STANDARDY MIĘDZYNARODOWE DOTYCZĄCE NIELETNICH SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW

1. PRZESTĘPCZOŚĆ NIELETNICH JAKO PROBLEM SPOŁECZNY

Trudno nie zgodzić się z H. Kołakowską-Przełomiec, która ponad dwadzieścia lat temu zauważyła, że każde społeczeństwo pragnie poprzez wychowanie ukształtować młodzież na ludzi uczciwych, mądrych i społecznie wartościowych¹. Pomimo podejmowanych od dawna wysiłków zmierzających do zapobiegania i ograniczania przestępczości oraz innych problemowych zachowań dzieci i młodzieży nadal stanowią one „nierozwiązany problem w wielu krajach świata”². Na wagę problemu, jakim dla współczesnych społeczeństw jest przestępczość nieletnich, jej rozmiary, struktura i dynamika, wskazują choćby Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy z 2003 r. w sprawie nowych sposobów postępowania z nieletnimi, w których podkreślono, że wywołuje ona rosnące zaniepokojenie w licznych państwach europejskich³. Do narastającego zaniepokojenia europejskich społeczeństw przestępczością nieletnich odwołuje się Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny w opinii na temat zapobiegania przestępczości nieletnich, sposobów postępowania z nimi i roli wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich w Unii Europejskiej z 2006 r.⁴

Jednym z powodów tego niepokoju wydają się niekorzystne zmiany w strukturze przestępczości nieletnich, odnotowane w ostatnich latach w statystykach policyjnych. Z pogłębionych badań nad tym zjawiskiem wynika co prawda, że oficjalne statystyki przestępczości nie powinny być interpretowane w oderwaniu od rezultatów innych badań, np. badań wiktyimizacyjnych lub badań typu *self-report*. Systematycznie pro-

¹ H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie przestępczości: studium kryminologiczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 110.

² H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Umorzenia spraw karnych nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, w: B. Kowalska-Ehrlich, S. Walczak (red.), *Prawne i pedagogiczne aspekty resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992 (*Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW*, t. 12), s. 89.

³ Por. *Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice*. Tekst zaleceń dostępny jest na stronach internetowych Rady Europy: www.coe.int.

⁴ Por. *Opinion of the European Economic and Social Committee on the prevention of juvenile delinquency. Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union (2006/C 110/13)*. Tekst opinii dostępny jest na stronie: <http://www.esc.eu.int>.

wadzone badania wiktymizacyjne i badania typu *self-report* wskazują bowiem, że wzrost liczby przestępstw nieletnich z użyciem przemocy widoczny w statystykach przestępczości zarejestrowanej niekoniecznie odzwierciedla zmiany w rzeczywistym poziomie tych przestępstw, a raczej spowodowany jest zmianą społecznego podejścia do zachowań młodzieży, polegającą na zwiększeniu się społecznej wrażliwości na czyny z użyciem przemocy i większej gotowości do zgłaszania takich czynów policji przez obywateli i szkoły. Rosnąca liczba zgłoszeń w pierwszym rządzie dotyczy przy tym czynów drobnych, niepowodujących skutków innych niż siniaki niewymagające udzielenia pomocy medycznej⁵.

Niezależnie od prowadzonych przez kryminologów dyskusji na temat rzeczywistego obrazu przestępczości nieletnich, w społecznym odbiorze jest to poważny problem wymagający zdecydowanych reakcji w celu ograniczenia jego rozmiarów. Tymczasem znalezienie właściwych sposobów reagowania na przestępczość nieletnich, pomimo ponadstuletnich intensywnych poszukiwań w tym zakresie i rozwoju różnych modeli postępowania z nieletnimi, nadal stanowi poważne wyzwanie dla każdego społeczeństwa⁶. W pełni aktualne pozostaje zatem stwierdzenie H. Kołakowskiej-Przełomiec i D. Wójcik, iż „stale też poszukuje się optymalnych rozwiązań postępowania w sprawach nieletnich popełniających przestępstwa czy ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego”⁷.

2. MODELE POSTĘPOWANIA Z NIELETNIMI

Na przełomie XIX i XX w., w okresie wyodrębniania się prawa karnego nieletnich z prawa karnego dorosłych, dyskusje dotyczące zasad traktowania nieletnich koncentrowały się wokół wyboru jednego z dwóch modeli: modelu opiekuńczego albo karlistycznego. Model opiekuńczy oparty jest na pozytywistycznej koncepcji przestępczości, tj. na założeniu, że przestępczość nieletnich uwarunkowana jest czynnikami środowiskowymi, za które oni sami nie ponoszą odpowiedzialności. Nieletni sprawcy przestępstw traktowani są jak ofiary złych warunków wychowawczych stworzonych im przez dorosłych. Podstawowym celem postępowania z nieletnimi jest zapewnienie im odpowiedniej pomocy i wychowania. Reakcje na przestępczość nieletnich zorientowane są na działanie w najlepszym interesie dziecka odpowiednio do jego potrzeb, natomiast rodzaj i ciężar popełnionego czynu uważane są za nieistotne dla wyboru odpowiednich środków. Sprawy nieletnich przestępców powierzane są specjalnym sądom lub komisjom, alternatywnym wobec zwykłych sądów karnych. Specjalne sądy lub komisje zajmują się także dziećmi i młodzieżą pozostającą w sytuacji zagrożenia z innych powodów niż popełnienie czynu zabronionego prawem karnym; z powodu nadużywania władzy rodzicielskiej przez rodziców, rażących zaniedbań rodziców w opiece nad dzieckiem lub tzw. zachowań przedprzestępczych, będących

⁵ Por. np. J. Sarnecki, F. Estrada, *Keeping the balance between humanism and penal punitivism: recent trends in juvenile delinquency and juvenile justice system in Sweden*, w: J. Junger-Tas, S. Decker (red.), *International Handbook of Juvenile Justice*, Springer, Dordrecht 2006, s. 481 i n.

⁶ Por. A. Becroft, *Children and young people in conflict with the law*, *International Association of Youth and Family Judges and Magistrates Chronicle 2006*, grudzień. Kronika wydawana obecnie wyłącznie w wersji elektronicznej dostępna jest na stronie: <http://www.judgesandmagistrates.org>.

⁷ H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, op. cit., s. 89.

sygnałem, iż nieletniemu grozi wejście na drogę przestępczości. Ta ostatnia kategoria dzieci i młodzieży określana jest często jako „przestępcy statusu” (*status offenders*), tj. osoby dopuszczające się nagannych zachowań zabronionych jedynie dla nieletnich, a niestanowiących przestępstw w przypadku popełnienia ich przez dorosłych.

Kolejną cechą opiekuńczego modelu traktowania nieletnich jest odformalizowanie postępowania, związane z przekonaniem, iż w postępowaniu zmierzającym do ochrony dobra nieletniego gwarancje procesowe są nie tylko niepotrzebne, ale wręcz szkodliwe, ponieważ utrudniają sędziemu lub komisji nawiązanie z nieletnim kontaktu opartego na wzajemnym zaufaniu. Istotną rolę przypisuje się w tym modelu ekspertom w dziedzinie nauk społecznych, tj. psychologom, pedagogom, psychiatrom i pracownikom socjalnym, którzy jako członkowie komisji sami podejmują decyzje dotyczące dzieci i młodzieży albo pełnią funkcje doradcze wobec sędziów. Sądy lub komisje ds. nieletnich mają szeroki zakres swobody w podejmowaniu decyzji w imię ochrony dobra dziecka. Środki stosowane w odpowiedzi na przestępczość nieletnich są zindywidualizowane i nieoznaczone czasowo; ich wykonywanie ustaje z chwilą osiągnięcia przez sprawcę określonego wieku, a w toku ich wykonywania mogą one być modyfikowane w zależności od potrzeb nieletniego. W rezultacie sądy lub komisje ds. nieletnich również w sprawach o popełnienie czynu zabronionego prawem karnym działają nie jak organy wymierzające sprawiedliwość, ale raczej jak organy pomocy społecznej⁸.

W okresie intensywnego rozwoju opiekuńczego modelu traktowania nieletnich, jaki nastąpił w pierwszej połowie XX w., udzielana nieletniemu pomoc stosunkowo często polegała na umieszczeniu go poza rodziną w celach diagnostycznych lub w celu uchronienia go od szkodliwych wpływów środowiskowych. Przy założeniu, że „przyczyną niedomagań i przestępczości dzieci jest nieumiejętne, nienaukowe i szkodliwe ich traktowanie, nieodpowiednie odżywianie, nieprzyjazne warunki domowe, brak opieki”⁹, duże nadzieje wiązano z umieszczeniem nieletnich w specjalnych zakładach, w których zostaną poddani wychowaniu zgodnie z zasadami pedagogiki. Jak pisał A. Ettinger, dzięki umiejętnie stosowanym zasadom pedagogiki „dzieci z charakterami najbardziej spaczonymi, nawet natury upośledzone, stają się dobrymi, uczciwymi, sympatycznymi”¹⁰, a odpowiednie kształcenie, wychowanie, praca i działalność kulturalna prowadzone w różnego typu reformatoriach oraz zakładach dla dzieci zaniedbanych i przestępczych powodują, iż 75–90% spośród opuszczających je osób jest „zupełnie poprawionych”¹¹. To przekonanie o pozytywnych skutkach instytucjonalizacji wychowania dzieci i młodzieży zakorzenione było w ideologii postępo-

⁸ Szerzej na temat modeli traktowania nieletnich piszą M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal System. An Introduction*, wyd. 4, SAGE Publications, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore 2007, s. 314 i n. Por. także tych samych autorów: *Penal Systems. A Comparative Approach*, SAGE Publications, London 2006, s. 199 i n.

⁹ Słowa wypowiedziane w 1910 r. przez Fryderyka Schoffa, prezydenta sądu dla nieletnich w Filadelfii, cytowane są m.in. w: E. Neymark, *Zarys etiologii kryminalnej*, Zakłady Graficzne Pracowników Drukarskich, Warszawa 1925, s. 27.

¹⁰ A. Ettinger, *Zbrodniarz w świetle antropologii i psychologii*, Nakładem Księgarni F. Hoesicka, Warszawa 1924, s. 228–229.

¹¹ *Ibidem*, s. 227–229.

wania korekcyjno-poprawczego (*correctional treatment*), zmierzającego do leczenia z przestępczości i „przekształcenia przestępcy w nieprzestępcę”¹².

W przeciwieństwie do modelu opiekuńczego model karnistyczny, określany także jako sprawiedliwościowy, nawiązuje do założeń klasycznej szkoły prawa karnego. Nieletni sprawcy przestępstw popełnionych po przekroczeniu dolnej granicy wiekowej nieletniości traktowani są, choć z pewnymi ograniczeniami, jak osoby zdolne do podejmowania decyzji i odpowiedzialne za swoje wybory. Reakcje na przestępczość nieletnich uzależnione są od możliwości przypisania im winy i zorientowane na popełniony czyn, a nie potrzeby sprawcy. Stosowane wobec nieletnich sankcje podobne są do sankcji karnych stosowanych wobec dorosłych, mają charakter bezwzględnie oznaczony i opierają się na zasadzie proporcjonalności do ciężaru czynu. Z przypisaniem nieletniemu winy idzie w parze większy nacisk na zapewnienie mu praw i gwarancji procesowych, mających na celu zabezpieczenie go przed nadużyciami ze strony organów wymiaru sprawiedliwości. Wymiar sprawiedliwości w sprawach nieletnich należy do sądów karnych bądź wyspecjalizowanych sądów dla nieletnich, które nie są jednak sądami opiekuńczymi, ale mają charakter specjalnych sądów karnych dla młodzieży. Kolejną cechą modelu karnistycznego jest organizacyjne oddzielenie spraw opiekuńczych, dotyczących dzieci i młodzieży nieprzestępczej, od spraw o popełnione przez nieletnich przestępstwa.

O ile opiekuńczy model traktowania nieletnich w pierwszej połowie XX w. zyskał dużą aprobatę w Stanach Zjednoczonych, gdzie został wprowadzony w życie niemal w czystej postaci¹³, o tyle w tym samym czasie w Europie poszukiwano raczej rozwiązań kompromisowych, łączących elementy obydwu modeli. W rezultacie w większości państw europejskich przyjęto systemy zorientowane karnistycznie, w których sprawy opiekuńcze i karne nieletnich powierzono różnym organom albo – w razie powierzenia tym samym organom obydwu kategorii spraw – zachowano odmienne procedury ich rozpoznawania. W zorientowanych karnistycznie krajowych systemach postępowania z nieletnimi wpływy modelu opiekuńczego zaznaczały się zwykle przez modyfikowanie katalogu sankcji, który oprócz kar obejmował także środki wychowawcze i poprawcze. W porównaniu z prawem karnym dorosłych inaczej formułowano cele postępowania z nieletnimi, dyrektywy orzekania sankcji oraz zasady ich wykonywania.

Upadek ideologii resocjalizacji (*treatment*) rozumianej jako leczenie z przestępczości, który wyraźnie zaznaczył się w latach siedemdziesiątych XX w., nie pozostał bez wpływu na postępowanie z nieletnimi. Wraz z odchodzeniem od tej ideologii również w dziedzinie traktowania nieletnich podkreślano znaczenie praw i gwarancji procesowych, zwracano uwagę na potrzebę rezygnacji z sankcji orzekanych na czas nieoznaczony oraz wyeliminowania reakcji nieproporcjonalnie surowych w relacji do popełnionego czynu. Wyniki badań empirycznych wskazywały na potrzebę ograniczenia do minimum umieszczania nieletnich w różnego rodzaju zakładach ze względu na ich nieskuteczność mierzoną powrotnością do przestępstwa. Jak pisała H. Kołakowska-Przełomiec, o ile w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wie-

¹² H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie...*, op. cit., s. 60.

¹³ Szerzej na temat rozwoju amerykańskich sądów dla nieletnich opartych na koncepcji sędziego działającego w imieniu państwa jako zastępczy rodzic por. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s. 34 i n.

ku zaznaczała się tendencja do umieszczania nieletnich w różnego typu instytucjach wychowawczych, o tyle „dziś mówi się o kryzysie wychowania instytucjonalnego nieletnich przestępców” z uwagi na wysokie odsetki recydywy wśród dawnych wychowanków różnego typu zakładów (35–70%)¹⁴.

W tym samym czasie zakwestionowano powszechne wcześniej przekonanie o środowiskowych uwarunkowaniach przestępczości nieletnich. W świetle wyników badań empirycznych przynajmniej część przestępczych zachowań nieletnich ma charakter epizodyczny i jest zjawiskiem rozwojowym, związanym z typową dla okresu dojrzewania impulsywnością, podatnością na wpływ grupy rówieśniczej oraz chęcią poszukiwania przygód i przekraczania granic. Ta kategoria nieletnich sprawców nie wykazuje zaniedbań środowiskowych ani nie wymaga interwencji w celu uzupełnienia braków wychowawczych¹⁵. W rezultacie zmiany poglądów na temat przyczyn przestępczości nieletnich oraz sposobów jej ograniczania w latach siedemdziesiątych XX w. pojawił się nowy model traktowania nieletnich, określanej jako model minimum interwencji (*minimum intervention model*)¹⁶.

Podstawę teoretyczną tego modelu stanowiła teoria naznaczania społecznego, która zakłada, że oficjalne reakcje na przestępczość ze strony organów formalnej kontroli społecznej mają szkodliwe skutki w postaci stygmatyzowania sprawców. Stygmatyzacja sprzyja kontynuowaniu przestępczej kariery, zamiast powstrzymać od popełnienia kolejnych przestępstw, ponieważ osobom naznaczonym ułatwia identyfikację z rolą dewianta, utrudnia znalezienie pracy i osiągnięcie stabilizacji życiowej¹⁷. Zgodnie z podstawowymi założeniami modelu minimum interwencji należało maksymalnie ograniczać formalne reakcje organów kontroli społecznej na przestępczość nieletnich ze względu na generowaną przez nie dewiację wtórną, a w szczególności ograniczać stosowanie wobec nieletnich sankcji izolacyjnych.

W praktyce model minimum interwencji przyczynił się do rozwoju strategii postępowania z nieletnimi, określanej jako strategia „Trzy D”: *diversion*, deinstytucjonalizacja, dekryminalizacja. Zakładała ona upowszechnienie reakcji alternatywnych do sankcji izolacyjnych, rozszerzenie możliwości rezygnacji z formalnego postępowania przed sądem przez załatwienie sprawy nieletniego w sposób nieformalny (nieformalne ostrzeżenie policyjne i prokuratorskie umorzenie postępowania), poparcie dla dekryminalizacji „przestępstw statusu” w krajach, w których funkcjonowały takie przestępstwa, oraz rezygnację ze ścigania drobnych przestępstw na zasadzie oportunistycznym bądź dekryminalizacji materialnoprawnej (wyłączenie przestępności czynów o niskiej szkodliwości społecznej). Kolejną cechą strategii „Trzy D” było poparcie dla polityki depenalizacji, polegającej na przekazywaniu nieletnich sprawców, w tym również sprawców poważniejszych przestępstw, organom pomocy społecznej lub sądom opiekuńczym, działającym na podstawie prawa cywilnego¹⁸.

¹⁴ H. Kołakowska-Przełomieć, *Zapobieganie...*, op. cit., s. 119.

¹⁵ W. Heinz, *Deutschland*, w: F. Dünkel, A. van Kalmthout, H. Schüler-Springorum (red.), *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*, Forum Verlag Godesberg, Mönchengladbach 1997, s. 7.

¹⁶ Por. M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal...*, op. cit., s. 317 i n.

¹⁷ Na temat teorii naznaczania społecznego por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, „Arche”, Gdańsk 1999, s. 131 i n.; K. Krajewski, *Podstawowe tezy teorii naznaczania społecznego*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1983, nr 1, s. 225–245.

¹⁸ Por. M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal...*, op. cit., s. 317.

Filozofia minimum interwencji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych minionego wieku zyskała sobie popularność zarówno w krajach, w których przyjęto systemy traktowania nieletnich zorientowane opiekuńczo, jak i w krajach o systemach zorientowanych karnistycznie (sprawiedliwościowo). Formalne reakcje organów kontroli społecznej uznawano za potencjalnie szkodliwe zarówno wtedy, gdy były one stosowane przez sędziego dla nieletnich, jak i wtedy, gdy stosował je sąd karny. W miejsce formalnych sankcji rozwijano programy alternatywne (*diversion*), realizowane przez instytucje i organizacje działające w środowisku nieletniego. W niektórych krajach filozofia minimum interwencji była na tyle wpływowa, że określano ją nazwą nowej ortodoksji (*the new orthodoxy*), jednak dość szybko ustąpiła ona miejsca nowym tendencjom w dziedzinie postępowania z nieletnimi, skoncentrowanym wokół modelu sprawiedliwości naprawczej i modelu neokorekcyjnego.

W porównaniu z wcześniejszymi modelami traktowania nieletnich model sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice model*) oparty jest na odmiennej koncepcji przestępstwa, reakcji na przestępstwo oraz relacji pomiędzy sprawcą, ofiarą, państwem i społeczeństwem. Zwolennicy sprawiedliwości naprawczej opowiadają się przeciwko upaństwowieniu konfliktów i marginalizowaniu ofiary w procesie karnym. Nie definiują oni przestępstwa legalistycznie jako naruszenia prawa karnego stanowionego przez organy państwa, ale określają je jako czyn wyrządzający szkodę ofierze. Celem sprawiedliwości naprawczej powinno być naprawienie fizycznej, emocjonalnej i psychicznej szkody wyrządzonej ofierze oraz rozwiązanie konfliktu społecznego wywołanego przestępstwem. Pierwszą reakcją na przestępstwo powinno być podjęcie próby uzgodnienia sposobu naprawienia szkody pomiędzy osobami bezpośrednio zainteresowanymi, tj. sprawcą i ofiarą, natomiast rola organów państwowych winna ograniczać się do dostarczenia informacji i pomocy w znalezieniu rozwiązań aprobowanych przez strony konfliktu¹⁹.

Jak zauważają Cavadino i Dignan, wielu przedstawicieli nurtu sprawiedliwości naprawczej podziela jeden z poglądów tkwiących u podstaw modelu minimum interwencji, iż formalne reakcje na przestępczość nieletnich mają szkodliwe skutki dla sprawców. W odróżnieniu od zwolenników filozofii minimum interwencji teoretycy sprawiedliwości naprawczej wskazują jednak na jej istotne braki, polegające na tym, że nie sprzyja ona rozwijaniu poczucia odpowiedzialności nieletnich za swoje zachowania ani nie zapewnia im niezbędnej pomocy, jeśli jej potrzebują, a ponadto nie zajmuje się naprawieniem szkody ani udzieleniem wsparcia ofiarom przestępstw i nie pozwala na przedyskutowanie i rozwiązanie problemów społeczności²⁰. W praktyce model sprawiedliwości naprawczej spowodował rozwój takich strategii rozwiązywania konfliktów spowodowanych przestępstwem, jak mediacja pomiędzy sprawcą i ofiarą, symboliczne naprawienie szkody przez sprawcę, konferencje naprawcze oraz

¹⁹ M. Wright, *Geneza i rozwój sprawiedliwości naprawczej*, w: B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (red.), *Mediacja: nieletni przestępcy i ich ofiary*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 22 i n.; J. Consendine, *Wyrównanie szkód spowodowanych przestępstwem. Sprawiedliwość naprawcza i probacja*, w: *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości w Polsce przy zastosowaniu probacyjnych środków karania*, Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawstwa i Praworządności pod patronatem Marszałka Senatu RP Longina Pastusiaka 1–2 grudnia 2003 r. (oprac. M. Lipińska, R. Stawicki), Kancelaria Senatu RP, Warszawa 2004, s. 222 i n.

²⁰ M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal...*, op. cit., s. 319.

grupowe konferencje rodzinne. W dziedzinie postępowania z nieletnimi w wielu krajach strategię te zostały uregulowane ustawowo i zintegrowane z systemem wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich²¹.

W ostatnich latach można zauważyć pojawienie się kolejnego modelu traktowania nieletnich, określanego jako model neokorekcyjny (*neo-correctionalist model*). Podobnie jak model karnistyczny, również model neokorekcyjny zorientowany jest na karanie nieletnich. Akcentuje on odpowiedzialność nieletnich sprawców, a ewentualnie także ich rodziców i opiekunów, wobec ofiar przestępstw i społeczeństwa. Nieletni sprawca spostrzegany jest przez zwolenników modelu neokorekcyjnego jako podmiot odpowiedzialny za swoje zachowania, ale także jako podmiot praw zapewniających mu ochronę przed nadużyciami ze strony państwa. O ile jednak model karnistyczny odwołuje się raczej do koncepcji kary zasłużonej niż do indywidualno-prewencyjnych racjonalizacji karania, o tyle model neokorekcyjny eksponuje efektywność systemu, polegającą na maksymalnym ograniczeniu przestępczości powrotnej przy minimalizowaniu związanych z tym kosztów. Pierwszoplanowym celem systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich jest zwiększenie ochrony społeczeństwa przez obniżenie poziomu przestępczości, a naprawienie szkody, mediacja czy konferencje rodzinne wprowadzane są do tego systemu w takim stopniu, w jakim okazują się przydatne dla realizacji założonego celu.

Model neokorekcyjny akcentuje możliwość poprawienia efektywności systemu wymiaru sprawiedliwości przez zapewnienie większej koordynacji działań podejmowanych przez różne organy zajmujące się sprawami nieletnich przestępców. Pragmatycznym celem często towarzyszy populistyczna ideologia „prawa i porządku” (*law and order*), w myśl której skuteczne reakcje to reakcje o wysokim stopniu punitwności, surowe i intensywne. Pod pewnymi względami model neokorekcyjny nawiązuje do modelu opiekuńczego: zorientowany jest nie tylko na ograniczanie przestępczych zachowań dzieci i młodzieży, lecz także na zapobieganie zachowaniom przedprzestępczym, takim jak wagary, włóczęgostwo, picie alkoholu, używanie narkotyków, i ich zwalczanie. Rozwijanie strategii wczesnej interwencji zmierzającej do usunięcia czynników ryzyka oraz prewencyjne reagowanie na zachowania poprzedzające przestępczość podporządkowane są dążeniu do zapewnienia bezpieczeństwa społecznego.

Pierwsze symptomy neokorekcyjnego podejścia do przestępczości nieletnich pojawiły się w Stanach Zjednoczonych w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, a w ostatnich latach dają się zauważyć także w niektórych krajach europejskich, np. w Anglii i Walii lub Holandii²². W praktyce jednak w żadnym kraju żaden z przedstawionych wyżej modeli nie funkcjonuje w czystej postaci. Systemy postępowania z nieletnimi przyjęte w poszczególnych krajach w różnych proporcjach łączą elementy różnych modeli. Na potrzebę łączenia elementów różnych modeli postępowania z nieletnimi wskazują także dokumenty międzynarodowe dotyczące traktowania nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem.

²¹ Por. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo...*, op. cit., s. 109 i literatura tam cytowana.

²² Szerzej na temat modelu neokorekcyjnego piszą M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal...*, op. cit., s. 319 i n. oraz tych samych autorów, *Penal Systems...*, op. cit., s. 199 i n.

3. TRAKTOWANIE NIELETNICH W ŚWIETLE DOKUMENTÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Podstawowe akty prawa międzynarodowego w dziedzinie ochrony praw człowieka przyjęte w okresie powojennym, do których należą Europejska konwencja praw człowieka z 1950 r. (dalej także: EKPC) i Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 r. (dalej także: MPPOiP), mają charakter ogólny. Nakładają one na państwa strony obowiązek przestrzegania gwarantowanych nimi praw wobec wszystkich jednostek przebywających na terytorium danego państwa. Zarówno w Europejskiej konwencji praw człowieka, jak i w Międzynarodowym pakcie praw obywatelskich i politycznych jedynie nieliczne przepisy odnoszą się wprost do nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem. Artykuł 6 ust. 5 MPPOiP zakazuje wydawania wyroków śmierci za przestępstwa popełnione przez osoby w wieku poniżej 18 lat. Artykuł 10 ust. 2 paktu nakazuje oddzielenie oskarżonych nieletnich od dorosłych i możliwie jak najszybsze postawienie ich przed sądem w celu osądzenia. Zgodnie z kolejnym ustępem tego artykułu system penitencjarny winien obejmować traktowanie więźniów, którego zasadniczym celem będzie ich poprawa i reintegracja społeczna. Nieletni przestępcy będą oddzieleni od dorosłych i traktowani stosownie do swojego wieku i statusu prawnego. Artykuł 14 paktu dopuszcza wyłączenie publicznego ogłoszenia orzeczenia sądu, gdy wymaga tego interes nieletniego, i nakazuje uwzględnianie w postępowaniu prowadzonym w sprawach nieletnich ich wieku oraz potrzeby pozytywnego wpływania na ich reedukację.

W Europejskiej konwencji praw człowieka do nieletnich wprost odnosi się art. 5 pkt d, który przewiduje, że jednym z wypadków dopuszczalnego pozbawienia wolności jest pozbawienie wolności nieletniego na mocy zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodne z prawem pozbawienie wolności nieletniego w celu postawienia go przed właściwym organem. Artykuł 6 ust. 1 EKPC pozwala na wyłączenie publiczności i przedstawicieli mediów z całości lub części rozprawy sądowej, w sytuacji gdy wymaga tego interes nieletnich.

Od lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku można obserwować wyraźny wzrost zainteresowania problematyką ochrony praw nieletnich na forum ONZ i Rady Europy, o czym świadczą uchwalone dokumenty międzynarodowe. I tak w 1985 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło Reguły minimalne wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich (*The United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*) znane jako „Reguły pekińskie” (*The Beijing Rules*). Pięć lat później przyjęto Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich (*The United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency*) oraz Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności (*The United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*). Wymienione akty prawne nie są wiążące dla państw stron, ale mają znaczenie moralne i polityczne, a ponadto niektóre spośród zawartych w nich reguł i zaleceń znalazły się w Konwencji o prawach dziecka (*The United Nations Convention on the Rights of the Child*) z 1989 r., co zmieniło ich charakter na wiążący.

Nie mniej uwagi poświęcono problematyce traktowania nieletnich w ramach prac Rady Europy. W 1987 r. Komitet Ministrów Rady Europy przyjął Zalecenia w sprawie

społecznych reakcji na przestępczość nieletnich (*Recommendation R(87)20 on social reactions to juvenile delinquency*). W 2003 r. Rada Europy wydała wspomniane na wstępie Zalecenia dotyczące nowych sposobów postępowania wobec przestępczości nieletnich i roli wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich (*Recommendation Rec(2003)20 concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice*). Obecnie trwają prace nad przyjęciem przez Radę Europy zaleceń dotyczących europejskich reguł dla nieletnich przestępców, wobec których wykonywane są sankcje lub środki²³.

W ramach tego opracowania nie sposób oczywiście dokonać szczegółowej analizy standardów międzynarodowych regulujących traktowanie nieletnich, warto jednak zwrócić uwagę na niektóre z nich, dotyczące założeń modelowych. Reguły minimalne wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich ONZ z 1985 r. (Reguły pekińskie) w sposób zamierzony sformułowane zostały tak, by mogły być stosowane w krajach o różnych systemach traktowania nieletnich²⁴. W pierwszym rządzie odnoszą się one do nieletnich przestępców. „Nieletni przestępca” (*juvenile offender*) zdefiniowany został jako dziecko lub młody człowiek podejrzany lub uznany za sprawcę przestępstwa, tj. zachowania (działania lub zaniechania), które zgodnie z ustawodawstwem danego kraju jest karalne. Choć Reguły pekińskie adresowane są przede wszystkim do tak zdefiniowanych nieletnich przestępców, to zgodnie z regułą 3 przewidziana w nich ochrona praw powinna obejmować także inne kategorie nieletnich (*juveniles*):

- a) tzw. przestępców statusu, tj. nieletnich, którzy dopuścili się zachowań zabronionych jedynie w przypadku, gdy ich sprawcą jest nieletni (wagary, nieposłuszeństwo w szkole lub w domu, upijanie się w miejscu publicznym itd.),
- b) nieletnich, których sprawy rozpoznawane są w postępowaniu opiekuńczym,
- c) młodocianych.

Reguła 2 ust. 3 dotyczy podjęcia przez państwa strony wysiłków zmierzających do utworzenia odrębnych systemów postępowania z nieletnimi przestępcami. Państwa strony powinny ustanowić szczególne przepisy, reguły i zasady stosowane wobec nieletnich przestępców oraz powołać instytucje i organy, którym zostaną powierzone funkcje wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich, a których zadaniem będzie: uwzględnienie różnorodnych potrzeb nieletnich przestępców przy poszanowaniu ich praw, uwzględnienie potrzeb społeczeństwa oraz staranna i rzetelna implementacja zawartych w tych dokumencie zaleceń. Należy jednak zauważyć, że Reguły pekińskie nie określają granic wiekowych nieletniości; respektując różne systemy ekonomiczne, społeczne, polityczne, kulturowe i prawne państw członkowskich ONZ, określenie tych granic pozostawiono do uregulowania poszczególnym państwom. Reguła 4 zawiera jedynie ogólne wskazanie, iż w systemach prawnych odwołujących się do koncepcji wieku odpowiedzialności karnej nieletnich dolna granica wiekowa nie powinna być zbyt niska; należy mieć na względzie dojrzałość emocjonalną, psychiczną i intelektualną.

²³ Projekt zaleceń dotyczących europejskich reguł dla nieletnich przestępców, wobec których wykonywane są sankcje lub środki (*Draft Recommendation on the European Rules for Juvenile Offenders Subject to Sanctions or Measures*) dostępny jest na stronach internetowych Rady Europy: www.coe.int.

²⁴ Por. *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*, opublikowane wraz z komentarzem, United Nations Department of Public Information, New York 1986.

W komentarzu do tej reguły zaznaczono, że w różnych krajach dolna granica wiekowa odpowiedzialności karnej nieletnich jest bardzo zróżnicowana w zależności od historii i kultury. Odpowiednie podejście do tego problemu powinno polegać na rozważeniu, czy dziecko potrafi sprostać moralnym i psychologicznym komponentom odpowiedzialności karnej, tj. czy dziecko, z uwagi na jego indywidualne rozeznanie i rozumienie (*individual discernment and understanding*), może być uznane za odpowiedzialne za poważnie antyspołeczne zachowanie. Jak zauważono w komentarzu, jeśli dolna granica wieku odpowiedzialności karnej nieletnich jest zbyt niska lub nie została określona wcale, pojęcie „odpowiedzialności” traci sens. W komentarzu wskazano także na związek pomiędzy pojęciem odpowiedzialności za zachowania przestępcze oraz innymi społecznymi prawami i obowiązkami (status małżeński, dojrzałość w sensie cywilnoprawnym) i zalecono podjęcie wysiłków zmierzających do uzgodnienia na płaszczyźnie międzynarodowej rozsądnego najniższego wieku odpowiedzialności karnej nieletnich.

Wśród ogólnych zasad traktowania nieletnich Reguły pekińskie (reguła 5) wymieniają dwa najważniejsze cele systemu postępowania z nieletnimi: wspieranie pomyślności nieletniego (*well-being of the juvenile*) i zapewnienie, by każda reakcja podejmowana wobec nieletniego przestępcy była proporcjonalna do okoliczności sprawcy oraz czynu. Pomyślność nieletniego – jak podkreślono w komentarzu do tej reguły – jest ideą przewodnią systemów, w których sprawy nieletnich należą do właściwości sądów rodzinnych lub organów administracyjnych, ale powinna ona być akcentowana również w systemach opartych na modelu karnistycznym, w których należy zrezygnować z sankcji czysto represyjnych. Instrumentem ograniczającym represyjność stosowanych sankcji jest także zasada proporcjonalności, rozumiana zwykle jako zasada proporcjonalności reakcji do ciężaru czynu (*just deserts*). W świetle reguły 5 reakcja na przestępstwo nieletniego powinna być oparta na uwzględnieniu nie tylko ciężaru popełnionego czynu, lecz także właściwości sprawcy. Zasada proporcjonalności ma bowiem ograniczać zarówno intensywność reakcji, które mają charakter punitywne, jak i intensywność reakcji zorientowanych na dobro nieletniego, ponieważ te ostatnie mogą daleko wykraczać poza to, co jest konieczne, i naruszać podstawowe prawa nieletniego.

Sporą wagę w Regułach pekińskich przywiązuje się do zapewnienia organom, które zajmują się sprawami nieletnich, odpowiedniego poziomu swobodnego uznania (*discretion*) we wszystkich stadiach postępowania w celu podjęcia działań najbardziej adekwatnych w danym wypadku, przy czym dyskrecjonalna władza powinna być równoważona gwarancją praw nieletnich sprawców. Wśród podstawowych gwarancji proceduralnych reguła 7 wymienia domniemanie niewinności, prawo do informacji o stawianych zarzutach, do zachowania milczenia, do korzystania z pomocy prawnej, do obecności rodziców lub opiekunów, do konfrontowania i zadawania pytań świadkom oraz do odwołania się do wyższej instancji. Reguła 11 stanowi zalecenie, by w miarę możliwości w sprawach nieletnich przestępców unikać formalnego postępowania przed właściwym organem, niezależnie od tego, czy jest nim sąd dla nieletnich, rada czy komisja. Policja, prokuratura i inne organy zajmujące się sprawami nieletnich powinny być upoważnione do załatwiania tych spraw – w ramach przyznanej im swobody uznania – bez kierowania ich do formalnego rozpoznania zgodnie z ustalonymi w tym celu przez prawo kryteriami i zaleceniami reguł.

Jeśli nieformalne załatwienie sprawy nieletniego przestępcy nie jest możliwe, powinna ona być rozpoznana przez właściwy organ (sąd, trybunał, radę) zgodnie z zasadami sprawiedliwego i rzetelnego procesu (*fair and just trial*). Orzekane środki muszą być proporcjonalne nie tylko do okoliczności i ciężaru czynu, lecz także do właściwości i potrzeb nieletniego oraz potrzeb społeczeństwa (reguła 17). Ograniczenie wolności nieletniego (*restrictions on the personal liberty*) powinno być stosowane po starannym rozważeniu i być ograniczone do minimum. Pozbawienie wolności nie powinno być orzekane z wyjątkiem wypadków, gdy nieletni został uznany za winnego popełnienia poważnego czynu z użyciem przemocy przeciwko osobie, wielokrotnie popełnił inne poważne przestępstwa albo brak jest innej odpowiedniej reakcji. Wykluczone jest orzekanie kary śmierci za przestępstwo popełnione przez nieletniego, zakazane jest stosowanie kar cielesnych, a kompetentny organ powinien mieć uprawnienia do umorzenia postępowania w każdym czasie. W komentarzu do reguły 17 wskazano na wiele nierozstrzygniętych dotąd sporów dotyczących filozofii karania i podkreślono, że funkcją standardów minimalnych nie jest ich rozstrzygnięcie, ale raczej sformułowanie praktycznych wskazań, które powinny przyczynić się do poszanowania praw nieletnich, a w szczególności prawa do rozwoju osobistego i edukacji.

Reguły minimalne wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich ONZ z 1985 r. mają dość elastyczny charakter. Adresowane są zarówno do państw, w których system traktowania nieletnich opiera się na modelu opiekuńczym, jak i do tych, które przyjęły systemy zorientowane karnistycznie. W treści tych reguł widoczne jest dążenie do wyeliminowania niebezpieczeństw obydwu modeli: czysto represyjnych (odwetowych) reakcji w systemach zorientowanych karnistycznie oraz reakcji nieproporcjonalnie intensywnych w relacji do popełnionego czynu uzasadnianych dobrem nieletniego w systemach zorientowanych opiekuńczo. Widoczne jest także silne poparcie dla modelu minimum interwencji i związanej z nim strategii *diversion*, tj. zawrócenia, wycofania sprawy nieletniego z drogi formalnego postępowania i załatwienia jej na wczesnym etapie postępowania przez umorzenie (*non-intervention*) lub skierowanie do służb socjalnych albo kuratorskich.

Niektóre spośród zaleceń sformułowanych w Regułach pekińskich nabrały charakteru wiążącego dla państw stron w wyniku włączenia ich do Konwencji o prawach dziecka z 1989 r. W art. 37 tej konwencji zawarty jest zakaz tortur oraz traktowania okrutnego, nieludzkiego i poniżającego, zakaz orzekania kary śmierci za czyny popełnione przez osoby, które nie ukończyły 18 lat, oraz dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia. Dziecko, czyli w rozumieniu Konwencji o prawach dziecka każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat (chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność), nie może być pozbawione wolności w sposób arbitralny lub sprzeczny z prawem, a zgodne z prawem zatrzymanie, aresztowanie lub uwięzienie dziecka może być stosowane wyłącznie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas. Każde dziecko pozbawione wolności powinno być traktowane w sposób humanitarny, z należytych poszanowaniem godności i uwzględnieniem potrzeb osób w danym wieku; powinno także mieć prawo do utrzymywania kontaktów z rodziną przez korespondencję i widzenia, do szybkiego dostępu do pomocy prawnej lub innej właściwej pomocy oraz do kwestionowania legalności pozbawienia go wolności przed sądem lub inną kompetentną, niezawisłą i bezstronną władzą.

Rozbudowany art. 40 Konwencji o prawach dziecka zawiera m.in. podstawowe zasady postępowania prowadzonego przeciwko każdemu dziecku podejrzanemu, oskarżonemu lub uznanemu za sprawcę czynu zabronionego prawem karnym. Ponadto zobowiązuje państwa strony do tego, by sprzyjały tworzeniu odrębnych systemów postępowania z nieletnimi (praw, procedur, organów i instytucji zajmujących się szczególnie dziećmi podezranymi, oskarżonymi lub uznanymi za winne naruszenia prawa karnego), a w szczególności – ustanowieniu minimalnej granicy wieku, poniżej której dzieci będą uznane za niezdolne do naruszenia prawa karnego. Podobnie jak Reguły pekińskie, także Konwencja o prawach dziecka (art. 40 ust. 3 i 4) podkreśla potrzebę rozstrzygania spraw nieletnich bez uciekania się do procedury sądowej (*diversion*) oraz stosowania środków alternatywnych wobec instytucjonalizacji w celu zapewnienia dzieciom traktowania w sposób zgodny z ich dobrem, a także proporcjonalny do okoliczności czynu²⁵.

Konwencja o prawach dziecka zawiera relatywnie niewiele przepisów odnoszących się wprost do nieletnich sprawców przestępstw, na uwagę zasługuje jednak ogólny komentarz Komitetu Praw Dziecka na temat praw dzieci w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich, przygotowany w odpowiedzi na raporty przedkładane przez państwa strony i opublikowany w 2007 r.²⁶ Komitet Praw Dziecka przedstawił w nim szczegółowe zalecenia, które powinny być respektowane przy podejmowaniu wysiłków zmierzających do utworzenia w poszczególnych państwach systemów wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich zgodnych z Konwencją o prawach dziecka. Wśród licznych zaleceń Komitetu znajduje się m.in. zalecenie rezygnacji z kryminalizowania problemowych zachowań dzieci i młodzieży, takich jak np. wagary lub ucieczki z domu, które nie stanowią czynów zabronionych prawem karnym w przypadku dorosłych. Komitet odwołał się przy tym do art. 56 Wskazań Narodów Zjednoczonych dotyczących zapobiegania przestępczości nieletnich z 1990 r. (tzw. Reguł rijadzkich), który przewiduje, że w celu zapobiegania stygmatyzacji, wiktymizacji i kryminalizowaniu młodzieży należy wprowadzić przepisy gwarantujące, że jakiegokolwiek zachowanie nieuznawane za przestępne lub niekaralne, jeśli zostało popełnione przez dorosłego, będzie traktowane tak samo, jeśli popełni je nieletni. Reakcją na zachowania problemowe młodzieży, które nie stanowią czynu zabronionego prawem karnym dorosłych, według zaleceń Komitetu Praw Dziecka powinno być stosowanie środków ochronnych, w tym efektywne wspieranie rodziców lub opiekunów, oraz środków zmierzających do usunięcia przyczyn tych zachowań.

We wszystkich sprawach dotyczących nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem, podstawowe znaczenie ma dobro dziecka. Ochrona dobra dziecka wymaga, by tradycyjne cele wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych (represja i retribucja) ustąpiły miejsca resocjalizacji i sprawiedliwości naprawczej przy uwzględnieniu potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Różnice psychofizyczne pomiędzy dziećmi i dorosłymi stanowią podstawę umniejszonej zdolności nieletnich do zawinienia (*lesser culpability of children in conflict with the law*) i są jednym z powodów,

²⁵ Por. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*, Wydawnictwo Comer, Toruń 1994, s. 39 i n.

²⁶ Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 10 (2007). Children's rights in Juvenile Justice*. Tekst komentarza dostępny jest na stronie: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/GeneralComment10-02feb07.pdf>.

dla których państwa strony powinny utworzyć odrębne systemy wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich. Systemy te powinny być zintegrowane ze strategią zapobiegania przestępczości nieletnich, opartą m.in. na realizacji programów prewencyjnych, zorientowanych na wspieranie rodzin problemowych.

W swoim komentarzu Komitet Praw Dziecka sporo uwagi poświęcił przepisom art. 40 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka, który dotyczy ustanowienia minimalnej granicy wieku, poniżej której dzieci będą uznane za niezdolne do naruszenia prawa karnego. W opinii Komitetu wspomniany przepis nakłada na państwa strony obowiązek określenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej (*minimum age of criminal responsibility*), która oznacza, że:

a) dzieci, które w czasie popełnienia czynu zabronionego prawem karnym nie osiągnęły tej granicy wiekowej, są bezwzględnie nieodpowiedzialne karnie i nie mogą być oskarżone ani pociągnięte do odpowiedzialności karnej; jeśli interes dziecka tego wymaga, mogą być zastosowane środki ochronne,

b) dzieci, które popełniły czyn zabroniony prawem karnym po osiągnięciu tej granicy wiekowej, a przed ukończeniem 18 lat, mogą być formalnie oskarżone i sądzone według przepisów procedury karnej, przy czym zarówno procedura karna, jak i zasady orzekania kar i środków muszą być zgodne z postanowieniami Konwencji o prawach dziecka.

Odwołując się do reguły 4 Reguł pekińskich, Komitet Praw Dziecka zaleca państwom stronom podwyższenie dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej nieletnich do poziomu akceptowanego międzynarodowo. W opinii Komitetu nie może być uznany za akceptowany międzynarodowo wiek poniżej 12 lat. Państwom stronom, w których dolna granica wieku odpowiedzialności karnej wynosi mniej niż 12 lat, Komitet zaleca podwyższenie jej do wskazanego poziomu, zwracając jednocześnie uwagę na to, by państwa strony, w których ta granica jest wyższa i wynosi np. 14 lub 16 lat, nie podejmowały działań w celu jej obniżenia. Górną granicę wiekową stosowania odrębnego systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich stanowi 18 lat. Każde dziecko, które popełniło przestępstwo po osiągnięciu dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej, a przed ukończeniem 18 lat, musi być traktowane zgodnie z zasadami odrębnego systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich, uwzględniającego zmniejszoną zdolność nieletnich do odpowiedzialności karnej oraz przewidującego pewne odstępstwa od ogólnej procedury karnej (np. umożliwiające załatwienie sprawy w sposób nieformalny) i odrębny katalog reakcji na popełnienie przestępstwa. Państwom stronom, w których sprawcy przestępstw popełnionych przed ukończeniem 18 lat mogą odpowiadać karnie na zasadach przewidzianych dla dorosłych, Komitet zaleca zmianę obowiązującego prawa.

Ogólny komentarz Komitetu Praw Dziecka na temat praw dzieci w wymiarze sprawiedliwości dla nieletnich zasadniczo pozostaje w zgodzie z taką koncepcją traktowania nieletnich, którą Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny określa jako model odpowiedzialności (*responsibility model*) łączony ze sprawiedliwością naprawczą²⁷. Koncepcja ta opiera się na przekonaniu, że najbardziej skutecznym sposobem zwalczania przestępczości nieletnich jest zapobieganie jej pojawieniu się, które wymaga upowszechnienia programów pomocy materialnej, socjalnej, eduka-

²⁷ Por. *Opinion of the European Economic and Social Committee on the prevention...*, op. cit.

cyjnej i zawodowej. System postępowania z nieletnimi powinien koncentrować się wokół przestępczości nieletnich, natomiast inne sytuacje związane z zagrożeniem dobra dziecka (np. zaniedbywanie dziecka przez rodziców lub opiekunów, znęcanie się nad dzieckiem, przejawy nieprzystosowania społecznego dziecka) powinny być podstawą interwencji służb socjalnych. W systemie postępowania z nieletnimi należy wzmocnić status prawny nieletniego, przyznając mu podobne prawa i gwarancje procesowe, jakie posiadają dorośli sprawcy. Katalog reakcji na przestępczość nieletnich, który obejmuje także reakcje punitywne, powinien przewidywać liczne środki wychowawcze; stosowanie kar i środków pozbawiających nieletniego wolności powinno być ograniczone do wyjątkowych wypadków. W przypadku nieletnich szczególne znaczenie wychowawcze mają środki związane z naprawieniem wyrządzonej szkody, ponieważ kontakt twarzą w twarz z ofiarą skłania sprawców do refleksji nad swoim zachowaniem i może ich powstrzymać od popełnienia kolejnych przestępstw.

Jak podkreśla Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny, wypracowanie wspólnej strategii zwalczania przestępczości nieletnich powinno być jednym z priorytetowych celów Unii Europejskiej ze względu na to, że nieletni przestępcy to dzieci i młodzież, które często należą do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, a podejmowane dzisiaj środki prewencyjne ułatwią im pozytywną reintegrację społeczną i pozwolą zapobiec popełnianiu przestępstw w okresie dorosłości. Należy żałować, że tak istotny problem społeczny, jakim jest strategia zapobiegania i zwalczania przestępczości nieletnich, w ostatnich latach przyciąga uwagę przedstawicieli środowisk naukowych w Polsce w dość ograniczonym stopniu.